

Зростаємо в демократії змалку:

**14 карток для розвитку вмінь,
необхідних впродовж життя**

Комплект матеріалів для педагогів закладів дошкільної освіти

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Norway

Методичні матеріали створено в рамках програми “Демократична школа: освіта для демократичної стійкості”, що реалізується Європейським центром ім. Вергеланда (Норвегія) та Міністерством освіти і науки України у партнерстві з БО “Центр освітніх ініціатив”, ВФ “Крок за кроком”, БФ savED та освітньою програмою “Крок за кроком” (Молдова) за фінансової підтримки Норвегії.

Матеріали ліцензовано на умовах [Ліцензії Creative Commons Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ПЕРЕДМОВА

Виховання громадян починається з раннього дитинства. Змалечку діти спостерігають і навчаються на прикладі дорослих, які стають для них рольовими моделями. Дитина, що зростає в сприятливому середовищі, переймає його цінності, поведінку, висловлювання, жести, вчиться не бути байдужою, брати на себе відповідальність і приймати активну участь. Рольовими моделями є дорослі з найближчого оточення, а отже і педагоги дошкільних навчальних закладів.

Важливо з раннього віку говорити з дітьми про цінності культури демократії, адже різноманіття світу, поглядів, культур та досвіду спонукає до пошуку шляхів мирного співіснування з повагою до відмінностей. Усвідомлення важливості та цінності різноманіття, а також забезпечення участі кожного у житті садка допоможе дітям краще розуміти суспільство та світ, у якому вони живуть.

Робота вихователя має велике значення для малюків, їхніх родин та для всього суспільства. **Вихователі щодня роблять надважливу справу — доглядають, виховують та розвивають маленьких хлопчиків і дівчаток — юних громадян нашої країни.** Їхня турбота, увага, поради, підтримка, тепло і любов скеровують, закладають основи базових умінь і навичок маленьких особистостей. Педагоги знають, що мають знати й уміти діти в результаті навчання, проте важливо також звертати увагу, в який спосіб відбувається навчання. Адже цінності залишаються лише теоретичними і декларативними, якщо не будуть щодня застосовані на практиці. Цінності — це не лише про те, ЩО ми формуємо, а й про те, ЯК ми це робимо.

Саме у садочку формуються цінності демократії, соціальні та громадянські компетентності дітей. Тому практика педагога має бути спрямована на задоволення потреби кожної дитини в догляді, безпеці, відчутті приналежності й повазі, на наданні можливості дітям брати активну участь у спільноті. Дитячі садки можуть сприяти розвитку демократичних цінностей та важливих життєвих умінь — дбати про себе, вчити цінувати різноманіття, виявляти повагу, допомагати іншим, критично мислити, вирішувати конфлікти.

Комплект матеріалів **«Зростаємо в демократії змалку: 14 карток для розвитку вмінь, необхідних впродовж життя»** розроблено для педагогів закладів дошкільної освіти і складається з методичних рекомендацій щодо формування компетентностей для культури демократії, а також низку активностей для опанування умінь, що стануть дітям в нагоді впродовж життя.

ЯК ВИХОВУВАТИ ЦІННОСТІ ТА ФОРМУВАТИ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЛЯ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТІЇ У ДИТЯЧОМУ САДОЧКУ

Коли говоримо про суспільство, в якому нам було б комфортно жити, мабуть у кожного з'являються різні думки, що мало би бути у такій спільноті. Хтось пригадає поїздки у інші країни, де ми спостерігали як люди **з повагою** взаємодіють між собою, реагують одне на одного в транспорті чи магазині, як питають допомоги, відстоюють свої кордони, беруть відповідальність. А хтось проаналізує, що хорошого маємо в себе вдома, що варто плекати та передавати майбутнім поколінням. Насправді суспільство, частиною якого ми б хотіли бути і яке описали вище, і є демократичною спільнотою, в якій хочеться жити, де кожен і кожна важливі, можуть вільно робити свій вибір, брати участь відповідно до своїх можливостей, де панує доброзичливе ставлення, де поважають усіх від малого до великого. Суспільство, звісно, розвивається і змінюється, і кожному треба докладати зусиль, аби спільно творити середовище, куди хочеться повертатися, і де можна злагоджено жити в багатоманітному світі.

Наймолодші члени суспільства, діти, поступово знайомляться зі світом і першим етапом та місцем зустрічі з іншими “чужими” дорослими і дітьми є дитячий садочок. Через знайомство з новими людьми діти отримують розуміння що таке суспільство, держава і світ. Тож саме від середовища, в якому зростають наші діти, великою мірою залежать цінності, ставлення, навички та знання дитини.

Коли в дитячому садку поважають права і свободи всіх дітей незалежно від статі, стану здоров'я, етнічного і соціального походження, мови, релігії, політичних або ж інших переконань — діти усвідомлюють **цінність людської гідності**.

Коли в дитячому садку заохочують **взаємоповагу**, сприяють **рівному** ставленню, а також запобігають проявам **дискримінаційної поведінки** — формується **цінність культурного різноманіття**. Саме у дитячому садку виховується **цінність демократії, справедливості, рівності**, коли дітей заохочують відкрито проговорювати проблеми, що виникають, та спільно шукати способи їх розв'язання. Діти разом із вихователями створюють і дотримуються правил поведінки в групі, у яких відображаються цінності **демократії, справедливості та рівності**.

Навчання демократії можна впроваджувати, опираючись на три підходи, описані в Хартії освіти для демократичного громадянства і прав людини Ради Європи ([Хартії для всіх](#)). Навчання **ПРО** демократію допомагає зрозуміти наші права і принципи демократії. Навчання **ЧЕРЕЗ** — проживати наші права і принципи демократії через досвід повсякденної взаємодії. Це дає змогу отримати власний досвід життя в демократичних умовах: з усвідомленням власної гідності й повагою до інших, з можливістю вільно висловлюватися й робити вибір, з відповідальним ставленням до себе та до інших. Навчання **ДЛЯ** — це реалізація прав і принципів демократії на практиці, а також можливість захистити свої права у разі їх порушення.

В громадянській освіті довело свою ефективність [навчання через досвід](#), яке дає змогу не лише теоретично вивчати демократію й права людини, а й практикувати цей досвід. Результати такого навчання щоразу будуть унікальні, оскільки формуються на основі власного досвіду кожної групи та кожної людини. Засвоюється саме те, що є найбільш актуальним на даний момент. Навчання через досвід розвиває основні компетентності: незалежність, відповідальність за власні результати навчання, міжособистісне порозуміння.

Для розвитку демократичного суспільства необхідно впроваджувати [громадянську освіту](#) на різних рівнях, а над формуванням демократичних компетентностей треба починати працювати з раннього віку. Саме через освіту можна залучати дорослих і дітей до розвитку суспільства на основі цінностей. Це постійний процес, що триває впродовж життя.

Як це перегукується з українським та міжнародним освітнім законодавством?

В Україні, як і в інших демократичних країнах, громадянська освіта є важливою складовою державної політики у сфері освіти. Держава створює умови для формування громадянських компетентностей та усвідомлення цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина ([Закон України “Про освіту”](#), [Закон України “Про дошкільну освіту”](#)).

У затвердженому 26 листопада 2025 року [Державному стандарті дошкільної освіти](#) серед результатів навчання згадані знання, уміння та цінності та компетентності (динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, цінностей, особистісних якостей, що визначає здатність дитини успішно соціалізуватися і здобувати освіту). Документ також визначає **соціальну та громадянську компетентності**. Вони передбачають опанування культури демократії, усвідомлення ідей справедливості, прав і свобод людини, рівності та недискримінації, толерантності, культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України; уміння взаємодіяти з іншими, дотримуватися правил, взаємодіяти в різних спільнотах; дбайливо ставитись до навколишнього середовища.

Усвідомлення зв'язку між діями та цінностями — це важливий практичний крок до якісних змін в системі дошкільної освіти. Педагоги закладів дошкільної освіти мають формувати у дітей уміння взаємодіяти між собою та з дорослими, виховувати повагу до прав людини, формувати [українську національну та громадянську ідентичність](#) на основі демократичних цінностей. Ми говоримо про цінності, оскільки вони визначають як повсякденну поведінку людини так і її світогляд в цілому. Цінності впливають на те, як ми формуємо і застосовуємо знання і уміння. Цінності є складовою частиною компетентностей. Компетентності формуються не лише завдяки навчальним діяльностям але і завдяки середовищу, в якому відбувається навчання. Наприклад, саме цінності будуть визначати чи навчатись діти допомагати одне одному, долати виклики і труднощі, розуміти, пояснювати та справлятися з власними емоціями, ставати самозарадними, розуміти свої потреби та потреби і особливості інших людей довкола.

Рада Європи, міжнародна організація 46 держав-членів, які визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини й свободи для своїх громадян, працює серед іншого з тематикою громадянської освіти, створюючи рекомендації для країн-членів та методичні й навчальні матеріали. Україна, як член РЄ з 1995 року, бере участь у формуванні європейських політик та має можливість використовувати стандарти й підходи Ради Європи у національному законодавстві.

У 2016 році Рада Європи на основі широких консультацій і апробації створила модель **Рамки компетентностей для культури демократії**: [Том 1](#); [Том 2](#); [Том 3](#) (Рамка КДК), що пояснює, які навички потрібні людині, щоб відчувати свою належність до демократичного суспільства, і зробити власний позитивний внесок у нього. Рамку КДК можна використовувати на всіх рівнях освіти, у тому числі і в дошкільній.

У 2021 році на основі Рамки компетентностей для культури демократії було створено [Дескриптори компетентностей для культури демократії для дітей до 10 років](#), що використовуються для розробки, впровадження та оцінювання ефективності навчальних програм і навчальної діяльності дітей віком до 10 років. Дескриптори компетентностей — це твердження, які використовуються для опису поведінки, що свідчить про досягнення певного рівня оволодіння конкретною компетентністю. Щоб дескриптори можна було використовувати для розробки навчальних програм, для викладання, навчання й оцінювання, їх формулюють як результати навчання.

Плекати культуру демократії у своєму садочку ми можемо через цінності, які мають бути відображені в різних елементах змісту навчальних планів і програм, у формах і методах роботи з дітьми, у взаємодії дітей з дітьми і дорослих з дорослими, у співпраці дітей і дорослих між собою. Цінностями ми керуємося завжди і скрізь, у всіх діях і процесах, що відбуваються в садку: під час їжі, заняття, гри, прогулянки, взаємодії з дітьми і дорослими, ранкової зустрічі чи прощання ввечері.

Ми створили ці матеріали для того, щоб підтримати і допомогти якнайкраще реалізовувати ваші повсякденні завдання, “прокласти місточок” між українським та міжнародним законодавством і щоденною роботою педагогів у дитячому садку.

Рекомендації до використання та структура карток

Набір карток допоможе формувати демократичні цінності усіх учасників освітнього процесу: від педагогів до наймолодших дітей. Вихователь демонструє повагу до дітей та моделює своїм прикладом бажану поведінку. Натомість, якщо педагог має упередження, чи порівнює дітей між собою, зміст навчання буде суперечити тому, що діти спостерігають. Наприклад, замість поширеної фрази: “Скажи МЕНІ будь ласка” краще спонукати дітей до діалогу: “Дуже цікаво, розкажи про це більше”. Тоді дитина відчуває, що розповідає усім, а не лише “головній людині” – вихователю. Таких речей дорослі часто не помічають і не задумуються, який вплив це має на дітей. Кожна людина має відчувати, що вона є важливою для всієї групи, і ми усі рівні.

У дошкільному віці закладаються і формуються усі життєво необхідні вміння й навички людини. Завдання дитячого садка — сприяти розвитку базових умінь, котрі знадобляться дитині на щодень, у найрізноманітніших ситуаціях. [Державний стандарт дошкільної освіти](#) також зосереджується на ключових компетентностях та виокремлює спільні вміння, властиві для усіх компетентностей.

Ми обрали кілька основних вмінь, які перегукуються з зазначеними в держстандарті та які вважаємо важливими для розвитку громадянської компетентності:

- 1) дбати про себе та розуміти власні потреби;
- 2) робити вибір;
- 3) підтримувати розмову;
- 4) вільно висловлюватися і поважати думку іншого;
- 5) слухати і спостерігати;
- 6) розуміти і називати власні емоції та емоції інших людей;
- 7) проявляти інтерес до стану інших людей;
- 8) взаємодіяти з іншими дітьми;
- 9) помічати, кому потрібна допомога;
- 10) критично мислити;
- 11) вирішувати конфлікти;
- 12) бачити і цінувати різноманіття;
- 13) берегти природні ресурси.

Методичний комплект містить 14 структурованих карток, які описують покроковий алгоритм роботи вихователя з дітьми, спрямованої на розвиток того чи іншого уміння. Кожна картка описує сценарій заняття і пропонує низку ресурсів для роботи протягом тижня.

1 картка
Уміння _____

Впродовж тижня розвиватимемо такі компетентності:

Цінності	Ставлення	Уміння	Знання та критичне розуміння

Завдання для вихователя
Очікувані навчальні результати
Необхідні матеріали:

Крок 1. ЗУСТРІЧ У КОЛІ (20 хв.)
Мета: створити атмосферу, щоб діти почувалися комфортно, налаштувалися на спілкування, мали можливість фантазувати й обирати. Заохочуйте кожну відповідь.
Обговорення історії в колі
Запитайте дітей та обговоріть:
Формулюємо “Правила в наплічник” разом з дітьми.

Крок 2. ГРА (15 хв.)
Запитайте дітей та обговоріть:

Крок 3. ОРГАНІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ГРУПАХ (20 хв.)
Запитайте дітей та обговоріть:

Рекомендації та додаткові ресурси на тиждень

1. **Говоріть з дітьми про важливість озвучувати власні потреби.**
2. **Давайте дітям прості завдання, які допоможуть їм вчитися піклуватися про себе.**
3. **Заохочуйте до спільної діяльності та обговорення.**
Обговоріть вірш
Прочитайте та обговоріть дитячу
4. **Залучайте до активностей інших дорослих та батьків.**

У кожній картці зазначено назву уміння, над формуванням якого працюватимуть діти і вихователі; перелік компетентностей, над якими працюємо (на основі Рамки КДК); завдання для вихователів, очікувані навчальні результати, необхідні матеріали, опис сценарію заняття (крок 1 — зустріч у колі, обговорення історії в колі, запитання для рефлексії, “правила в наплічник”; крок 2 — гра на вибір, запитання для обговорення; крок 3 — організована діяльність у групах, запитання для обговорення; рекомендації на тиждень, що містять поради для вихователя для групової й індивідуальної роботи з дітьми й залучення батьків та родин дітей) (див. схему).

Очікувані навчальні результати описані на основі [Дескрипторів компетентностей для культури демократії для дітей до 10 років](#).

Крок 1. ЗУСТРІЧ У КОЛІ

Коло — потужний інструмент для розвитку спільноти. У колі неможливо виокремити «головного», всі перебувають у рівних умовах, що об’єднує групу, відтак це максимально «демократична» фігура. Таке розміщення учасників забезпечує свободу рухів і дає змогу добре чути і бачити одне одного. Зустріч у колі дає кожній дитині відчуття приналежності до спільноти.

Обговорення історії в колі

Кожна картка містить історію, яка підсилює формування вмінь даної картки. Історії базуються на реальних ситуаціях, що можуть трапитися з дітьми.

Запитайте дітей та обговоріть

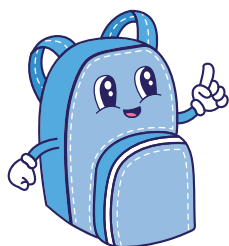
Цей блок є наскрізним для усіх карток і активностей. Запропоновані запитання для обговорення з дітьми для особистої рефлексії всіх залучених та для групової рефлексії (дебрифінгу). Вихователеві важливо не просто пропонувати різні цікаві активності, а наперед продумувати, яких результатів хочемо досягнути і які теми для обговорення обрати. Важливо дати дітям час подумати і створити можливість висловитися всім, хто хоче. Ставте дітям відкриті запитання, які допомагають їм мислити, аналізувати й формулювати власні ідеї. Не давайте готові відповіді замість дітей і не знецінюйте жодної думки. Діти можуть очікувати, що дорослий скаже їм, як має бути правильно, але завдання вихователя — вислуховувати всіх і вчити робити власні висновки.

Такий підхід дозволяє поєднати безпосередній досвід з рефлексією, спирається на попередні знання та досвід, потребує активного залучення та заохочує співпрацю й обмін ідеями — те, що ми називаємо навчанням через досвід.

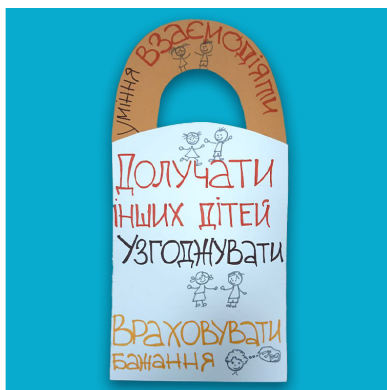
Рефлексія — це коли людина обмірковує власний досвід: що я робив/робила, що відчував/відчувала, що зрозумів/зрозуміла, чого навчився/навчилась. Тобто це внутрішній процес осмислення себе і свого досвіду.

Дебрифінг — колективне обговорення досвіду групи. Це спільне обговорення того, що відбулося під час гри, заняття. Учасники разом діляться враженнями, говорять, що вдалося, що було складно, що можна змінити наступного разу.

Формулюємо “Правила в наплічник” разом з дітьми

Кожна історія та її обговорення підводять групу до переліку важливих висновків чи правил, які ми разом створюємо і приймаємо. Діти краще дотримуються правил, до створення яких були активно залучені. Ми умовно назвали їх “правила в наплічник”, який кожна дитина несе з собою впродовж життя, адже віримо, що вони часто ставатимуть у нагоді.

Приклади оформлення правил

Крок 2. ГРА НА ВИБІР

Гра — провідна діяльність дитини і навчання дітей молодшого віку відбувається насамперед через гру. У кожній картці ми пропонуємо одну чи декілька ігор на вибір (з урахуванням віку, попереднього досвіду, інтересів і можливостей дітей), щоб занурити дитину у тематику зустрічі та підсилити формування певного уміння.

Крок 3. ОРГАНІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ГРУПАХ

Робота в малих групах дає більше можливостей комунікувати і дозволяє навчитися взаємодіяти з різними дітьми. Для цього потрібно слідкувати, щоб групи були щоразу різними. Так діти вчаться домовлятися, працювати в команді, обговорювати й обирати ідеї для спільної роботи, слухати і чути одне одного. Намагайтесь використовувати різноманітні способи об'єднання дітей у групи, адже це також сприяє прийняттю різноманітності й підсилює інтерес дітей до спільної діяльності. Коли доречно, пропонуйте дітям роботу у різних осередках та локаціях. Заздалегідь підготуйте середовище групи або локації для групової роботи. Використовуйте різні доступні можливості: майданчик чи пісочницю на прогулянці, осередки діяльності в групі.

Рекомендації та додаткові ресурси на тиждень

У цьому блоці ми пропонуємо можливості для індивідуальної роботи з кожною дитиною, оскільки не всі діти можуть бути однаково активними, а також варіанти роботи в малих групах або в спільному колі.

Виховання дитини раннього віку відбувається у тісній співпраці вихователів та батьків. Тому важливо підтримувати залученість родин дітей до того, що відбувається у садку, інформуючи про тему, над якою зараз працюєте, та надаючи додаткові ресурси для спільного обговорення. Цінно коли дитина пропонує батькам зробити щось разом, запитати та дізнатися щось нове про дитинство близьких — це завжди цікаво. Такі розмови зближують і допомагають краще пізнати одне одного.

Посилання:

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (Хартія для всіх): www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/khartiya-dlya-vsikh

Навчання через досвід — “Через творчість і гру до культури демократії”:
www.schools-for-democracy.org/biblioteka/publikatsii-vydani-v-ramkakh-prohramy/chez-tvorchist-i-hru-do-kultury-demokratii

Знайомство з освітою для демократичного громадянства і прав людини:
www.youtube.com/watch?v=dLa98nCSdP8

Закон України “Про освіту”: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n66

Закон України “Про дошкільну освіту”: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#top

Державний стандарт дошкільної освіти: www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoho-standartu-doshkilnoi-osvity-1557-261125

Закон України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності”:
zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

Рамка компетентностей для культури демократії Ради Європи:

Том 1. Контекст, концепції та модель:

www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-2

Том 2. Дескриптори компетентностей для культури демократії:

www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji

Том 3. Рекомендації щодо впровадження:

www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-do-kulturi-demokratiji

Дескриптори компетентностей для культури демократії для дітей до 10 років:

www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/deskriptori-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-dlya-ditej-do-10-rokiv

